

Սուրբիասյան Հենրիետա (ԵՊԲՀ)

Թոռուկյան Նաիրա (ԵՊԲՀ)

Դեռևս 1939 թվականից ՀՍՍՀ մինիստրների խորհրդին առընթեր տերմինաբանական կոմիտեն հստակեցրել էր գիտական և գիտատեխնիկական տերմինները, սահմանել ուղղագրությունը և կետադրությունը նորմավորող կանոնները: Տերմինաբանական կոմիտեն տարիների ընթացքում պարբերաբար (1984թ., 1988թ.) ընդունել է գործող նոր որոշումներ՝ ելնելով նորմավորման արդիական մոտեցումների հրատապությունից:

Լեզուն զարգացող երևույթ է, փոփոխվող և նորացող: Տասնամյակների հոլովույթում բնական են ուղղագրության, արտասանության, կետադրության, տառադարձության կանոններում կատարվող նկատելի փոփոխությունները: Նորմավորումը լեզվի մաքրությունը և հասարակության համար միօրինակությունն ապահովող պարտադիր պայման է:

Ի սկզբանե տերմինաբանական կոմիտեի՝ լեզվաշինության և լեզվի նորմավորման բազմաթիվ հարցերից մեկն էլ տառադարձությունն է: Տառադարձությունը տերմինական գիտաբանապաշարի ամբողջության մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում, որի համար անհրաժեշտ են տառադարձության նորմավորված հստակ կանոններ և այդ կանոնները անհրաժեշտաբար կիրառելու համար՝ քաջատեղյակություն:

Իսկ ի՞նչ է տառադարձությունը, և ե՞րբ է տառադարձության անհրաժեշտություն առաջանում:

Ըստ Էդուարդ Աղայանի՝ տառադարձություն ասելով պետք է հասկանալ՝ 1. որևէ լեզվի կամ բարբառի հնչյունների գիտական՝ հնչյունական գրությամբ վերարտադրելը՝ գրելը, 2. այդ տառերի կամ պայմանական նշանների համակարգը, 3. մի լեզվի այբուբենով գրածը մի այլ լեզվի այբուբենով գրելը¹:

Այսպիսով, տառադարձված օտար բառը նույն հնչողությամբ նույն բառն է՝ այլ լեզվի տառերով: Սակայն հայտնի է, որ լեզուները միմյանցից տարբերվում են հնչյունական համակարգով և ուղղագրական կանոններով: Հայտնի է նաև, որ մի լեզվից մի այլ լեզու կատարված տառադարձությունը առաջացնում է մի շարք բարդություններ՝ պայմանավորված երկու լեզուների հնչյունական տարբերություններով: Սակայն տառադարձվող տերմինը երկրորդ լեզվով ոչ միայն արտասանվում է, այլև գրվում: Ուստի առաջանում է նաև տառադարձված տերմին գրելու խնդիրը, քանի որ յուրաքանչյուր լեզու ունի իր մշակված,

¹ Էդ. Աղայան, *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Հայաստանի հրատ., հ. 2, Երևան, 1976, էջ 1413:

կանոնակարգված ուղղագրական կանոնները: Տառադարձված տերմինը ենթարկվում է տառադարձվող լեզվի ուղղագրական կանոններին: Օրինակ՝ հունարեն *օֆթալմ(-ո)* /հուն. ophthalmos աչք/ տերմինը իբրև երկրորդ բաղադրիչ ունեցող բարդ բառը հայերենում տառադարձվելիս բառամիջում ունենում է **օ**՝ ենթարկվելով հայերենի ուղղագրական կանոնին, այսպես՝ *panophthalmitis-պանօֆթալմիտ, anophthalmia-անօֆթալմիա, enophthalmus-էնօֆթալմ, hydrophthalmus-հիդրօֆթալմ* և այլն:

Անցյալ դարի 80-ական թվականներից հայ գրականության մեջ և մամուլում օտար բառերի և հատուկ անունների տառադարձություն կատարելիս ակնհայտորեն շեղումներ նկատվեցին 1939 թվականին տերմինաբանական կոմիտեի կողմից հաստատված կանոններից: Անհրաժեշտություն առաջացավ հայերենում վերանայելու բաղաձայնների տառադարձման կանոնները, որոնք վավերացվեցին Ա. Ղարիբյանի, Գ. Ջահուկյանի և այլոց նախագծերի հիման վրա: Այսպես՝ ըստ Ա. Ղարիբյանի նախագծի (1957թ. մայիս)՝ որոշվեց §-ումներեն **е**-ն տառադարձել հայերեն **ի**ե. օրինակ՝ Вьетнам-Վիետնամ, премьер-պրեմիեր և այլն²:

Ըստ Գ. Ջահուկյանի նախագծի, որը հաստատվել է 1983թ. սեպտեմբերի նիստում, ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր տերմինաբանական կոմիտեն հաստատեց և հանձնարարեց ուղղորդվել որոշ բաղաձայնների, տառակապակցությունների, միջին արտասանություն ունեցող որոշ հնչյունների և որոշ ձայնավորների վերաբերյալ վերանայված ու հստատված կանոններով³:

Բժշկագիտությունը անընդհատ զարգացող և հզորացող գիտաճյուղերից է: Բժշկագիտության բնագավառում նորանում են հիվանդությունների բուժման միջոցներն ու մեթոդները, տեխնոլոգիաները, գիտատեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված՝ ստեղծվում են նոր գործիքներ ու սարքավորումներ, ուստի և օր օրի նորանում են և բժշկագիտական տերմինները: Ուստի հայոց լեզվի արդի փուլում ևս արդիական խնդիր է բժշկագիտական տերմինների տառադարձության կանոնների պահպանումն ու ամրագրումը:

Հայտնի է, որ բժշկագիտական լեզվի տերմինները կազմված են հունալատինական տերմինատարրերից, նախածանցներից, վերջածանցներից, արմատներից: Ի դեպ, ըստ մասնագետների գնահատման՝ ժամանակակից բժշկության տերմինաբանական բառապաշարը գերազանցում է 500 000-ը. ըստ պատմական տեղեկությունների՝ 10-րդ դարում գոյություն ուներ 1000, 1850 թվականին՝ շուրջ 6000, 1950 թվականին՝ ավելի քան 45 000 բժշկական տերմին: Բժշկագիտական տերմիններ ներկայումս էլ շարունակում են ստեղծվել և պետք է տառադարձվեն ամրագրված գործող կանոններով: Սակայն այդ կանոնների թերիմացությունը կամ չիմացությունը բժշկագիտական մասնագիտական գրավոր

²Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1988, էջ 258:

³Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1988, էջ 259-262:

խոսքում տեղիք է տալիս ուղղագրական սխալների, որը, իհարկե, անթույլատրելի է:

Մեր կարծիքով՝ ներկայումս ևս բժշկագիտական տերմինաբանության բնագավառում անհրաժեշտություն կա համակարգելու գործող տառադարձման կանոնները՝ դրանք հասանելի դարձնելով գիտական գործունեություն ծավալող բժիշկներին, բժշկական բուհերի ուսանողներին, թարգմանիչներին և առողջապահության բնագավառի այլ մասնագետներին:

Բժշկագիտական օտար տերմինը տառադարձելիս պետք է առաջնորդվել հայերենի ուղղագրական կանոններով:

Հայտնի է, որ հայերենում ձայնավորների ուղղագրությունը դիրքային է: *Բառասկզբում* լսվում է **է**, գրվում է **է**: *Բառամիջում* գրվում է **ե**, եթե առանձին արմատի սկզբնատառ է: *Բառավերջում* լսվում է **է**, գրվում է **է**, եթե առանձին արմատի սկզբնատառ է: Նույն կանոնները գործում են բժշկագիտական օտար տերմինները տառադարձելիս: Օրինակ՝

Բառասկզբում՝ Echinococcus /հուն./ – էիինոկոկ
eczema /հուն./ – էկզեմա

Բառամիջում՝ anaesthesiologia /հուն./ – անէսթեզիոլոգիա
anencephalia /հուն./ – անէնցեֆալիա

Բժշկագիտական տերմիններում բառավերջում արմատական **է**-ով բառերի չենք հանդիպել:

Մնացած դեպքերում, եթե **է**-ն բառամիջում արմատի սկզբնատառ չէ, տառադարձվում է համաձայն հայերենի կանոնների՝ **է**-ով, օրինակ՝

aerobia /հուն./ – աէրոբ
aerophobia /հուն./ – աէրոֆոբիա
encephalopathia /հուն./ – էնցեֆալոպաթիա

Բառասկզբում լսվում է **օ**, գրվում է **օ**: Բառամիջում լսվում է **օ**, գրվում է **օ**, եթե առանձին արմատի սկզբնատառ է: Հայերենում բառավերջում **օ**-ի գրության դեպքեր չկան:

Բառասկզբում՝ odontitis /հուն./ – օդոնտիտ
oncologia /հուն./ – օնկոլոգիա
ontogenesis /հուն./ – օնտոգենեզ

Բառամիջում՝ parodontitis /հուն./ – պարօդոնտիտ
parotitis /հուն./ – պարօտիտ
anopia /հուն./ – անօպիա

Մնացած դեպքերում, եթե **օ** *հնչունք* բառամիջում արմատի սկզբնատառ չէ, տառադարձվում է համաձայն հայերենի կանոնների՝ **օ**-ով, օրինակ՝ վերը նշված բառասկզբի մի քանի օրինակներում առկա է նաև բառամիջի **օ**-ի տառադարձման կանոնը՝ համաձայն հայերենի ուղղագրական օրինաչափության.

odontitis /հուն./ – օդոնտիտ
oncologia /հուն./ – օնկոլոգիա

ontogenesis /հուն./ - օնտոգենեզ

Ըստ տերմինաբանական կոմիտեի որոշման⁴ (1985)՝ հունական ծագում ունեցող բառերի փ-ը/լատ. ph/հայերենում տառադարձվում է **ֆ**, օրինակ՝

agraph**ph**ia /հուն./ - ագրա**ֆ**իա

blep**h**aritis /հուն./ - բլե**ֆ**արիտ

dip**h**theria /հուն./ - դի**ֆ**թերիա

ky**ph**osis /հուն./ - կի**ֆ**ոզ

Հունարեն ս տառը /լատ. th/ հայերենում տառադարձվում է **թ**, օրինակ՝

ath**er**osclerosis /հուն./ - ա**թ**երոսկլերոզ

apath**ia** /հուն./ - ապա**թ**իա

ast**h**ma /հուն./ - աս**թ**մա

dip**h**theria /հուն./ - դի**ֆ**թերիա

Հունարենի չ տառը /լատ. kh, ch/ հայերենում տառադարձվում է **խ**, օրինակ՝

Ech**in**ococcus /հուն./ - է**խ**ինոկոկ

che**il**itis /հուն./ - **խ**ելիտ

cho**l**esterinum /հուն./ - **խ**ոլեստերին

melan**ch**olia /հուն./ - մելան**խ**ոլիա

Ի դեպ, հունարենից անցած ինչպես հին, այնպես էլ որոշ նոր փոխառություններում **ch** տառակապակցությունը հայերենում տառադարձվում է ոչ թե **խ**, այլ **ք**, օրինակ՝

bio**ch**emia /հուն./ - բիոքիմիա

ch**ro**mosoma(ta) /հուն./ - քրոմոսոմ(ներ)

ch**ro**nicus /հուն./ - քրոնիկական

Օտարազգի և ռուսերեն բառերում կրկնակ բաղաձայնները տառադարձվում են մեկ բաղաձայնով⁵

pp-ռ

cor**rr**elation - кор**рр**еляция - կո**ռ**ել(յ)ացիա

ab**err**ation - аб**ерр**ация - աբ**եռ**ացիա

пп-պ

app**pp**endicitis - апп**енд**ицит - ապ**ենդիցի**տ

gri**pp**us - гри**пп** - գր**իպ**

сс – ս

⁴ Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1988, էջ 262:

⁵ Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1988, էջ 263:

abscessus - абсцесс - արցես

glossitis - глоссит - գլոսիտ

ֆֆ – ֆ

affectus - аффект - աֆեկտ

effectus - эффект - էֆեկտ

кк – կ

accommodation – аккомодация - ակոմոդացիա

Echinococcus - эхинококк - էիինոկոկ

лл – լ

allergia - аллергия - ալերգիա

collapsus - коллапс - կոլապս

мм – մ

gramma, grammum -грамм - գրամ

immunitas -иммунитет - իմունիտետ

Նմանապես տառադարձվում են նաև **тт-տ, дд-դ, гг-գ, հհ-ն** կրկնակրադաձայնները:

Հունարենից փոխառված բառերում **rrh** տառակապակցությունը հայերենում տառադարձվում է **n**, օրինակ՝

haemorrhoides -геморрой - հեմոռոյ

cirrhosis -цирроз - ցիրոզ

gastrorrhagia -гастроррагия - գաստրոռագիա

Օտարազգի տերմիններում **u** վերջնահնչյունը հայերենում տառադարձվում է⁶

1. **u**-ն պահպանվում է որոշ բառերում, երբ **u**-ի սղումը կարող է առաջացնել բառապատկերի աղավաղում, օրինակ՝

angina -ангина - անգինա

hygiene – гигиена – հիգիենա

2. **u**-ն ավանդաբար պահպանվում է որոշ տերմիններ տառադարձելիս՝

diaeta -диета - դիետա

trauma – травма -տրավմա

3. այլ տերմիններում **u**-ն հայերենում չի պահպանվում, թեև դրանց ռուսերեն տառադարձումներում այն պահպանվում է, օրինակ՝

aneurysma -аневризма - անևրիզմ

membrana -мембрана - մեմբրան

⁶ Տերմինաբանական և ուղղագրականտեղեկատու, Երևանիհամալսարանիհրատ., Երևան, 1988, էջ 195-199:

Թեև պետք է նշել, որ ներկայումս հայերենում վերոհիշյալ տառադարձումը (3) նույն միօրինականությամբ չի պահպանվում, շատ տերմիններում պահպանվում է **ա**-ն՝ շրջանցելով ամրագրված կանոնը՝

ампула - ամպուլ(ա)	уретра - ուրեթր(ա) Թ
сперма - սպերմ(ա)	скарлатина - սկարլատին(ա)
спора - սպոր(ա)	формула - ֆորմուլ(ա)

Ռուսերենի **-ля, лю, лѐ** ունեցող բառերի հայերեն համարժեքներում հանձնարարվում է.

-ля – լ(յ)

артику**ля**ция – արտիկուլ(յ)ացիա

декапсу**ля**ция – դեկապսուլ(յ)ացիա

лю – լ(յ)

целю**лит** – ցել(յ)ուլիտ

ок**лю**зия – օկլ(յ)ուզիա

лѐ -п

бруцел**ѐз** – բրուցել(п)զ

туберкул**ѐз** – տուբերկուլ(п)զ

Հունարեն և լատիներեն տերմինները տառադարձելիս պետք է իմանալ նաև հունալատինական բառակազմական միավորները՝ տերմինատարրերը, նախածանցները և վերջածանցները և ըստ հայերենի ուղղագրության կանոնների՝ դրանց տառադարձումը: Հայերենում, եթե ածանցում կան **ե** կամ **ո** տառերը, ըստ արտասանական կանոնների դրանք արտասանվում են **է** կամ **օ**, սակայն գրվում են բառամիջի **ե** կամ **ո**: Այս կանոնները պետք է նկատի ունենալ հունալատինական նույն բառակազմական միավորները տառադարձելիս:

Հունա-լատինական նախածանցներից են⁷

a-, an-- ա-, ան-

anophthalmia – անօֆթալմիա

aphasia - աֆազիա

anti- -անտի-

antibiotic – անտիբիոտիկ

antiseptika – անտիսեպտիկա

⁷ Հայոցլեզու, ուսումնական ձեռնարկ, ԵՊԲՀ հրատ., Երևան, 2009, էջ 223-226:

en-, endo- - էն-, էնդո-

endolimpha – էնդոլիմֆա

enostosis -էնօստոզ

ex-, exo- - էկզ-, էքս-

exophthalmus- էկզօֆթալմ

exhumatio- էքսհումացիա

hyp-, hipo- -հիպ-, հիպո-

hypesthesia- հիպէսթեզիա

hypoglykaemia- հիպոգլիկեմիա

hyper- - հիպեր-

hyperglycaemia - հիպերգլիկեմիա

hyperaemia - հիպերեմիա

inter- - ինտեր-

interventio - ինտերվենցիա

interposition –ինտերպոզիցիա

pan - -պան-

panarthrosis -պանարթրիտ

panhidrosis -պանհիդրոզ

pro- -պրո-

progenia- պրոգենիա

prolapsus -պրոլապս

re- -ռե-

rehabilitation - ռեաբիլիտացիա

revaccinatio - ռեվակցինացիա

retro- - **նետրո-**

retrofixatio - **նետրոֆիքսացիա**

retroversion - **նետրովերսիա**

super- - **սուպեր-**

superinfectio - **սուպերինֆեկցիա**

superfetatio - **սուպերֆետացիա**

sym-, syn- - **սիմ-, սին-**

ymbiosis - **սիմբիոզ**

synergismus - **սիներգիզմ**

trans- - **տրանս-**

transsudatio- **տրանսսուդացիա**

transsudatum - **տրանսսուդատ**

Հունալատինական վերջածանցները տառադարձելիս ևս գործում են հայերենի ուղղագրական կանոնները: Սակայն առկա է մի սկզբունք ևս. հունալատինական որոշ ածանցների վերջին տառակապակցությունները հայերեն տառադարձելիս ընկնում են, օրինակ՝ **-իսիս**՝ **-իտ**, **-ոզիս**՝ **-ոզ**, **-իզմուս**՝ **-իզմնայլն**⁸:

-ismus - **-իզմ**

gigantismus - **գիգանտիզմ**

daltonismus - **դալթոնիզմ**

-itis- **-իտիս**

adenitis - **ադենիտ**

arteriitis - **արտերիիտ**

-oma - **-ոմա**

adenoma - **ադենոմա**

myoma - **միոմա**

-osis - **-ոզ**

arthrosis- **արթրոզ**

dermatosis - **դերմատոզ**

-pathia - **-պաթիա**

⁸ Հայոց լեզու, ուսումնական ձեռնարկ, ԵՊԲՀ հրատ., Երևան, 2009, էջ 226-232:

cardiopathia - կարդիոպաթիա
dermatopathia - դերմատոպաթիա

Այլ դեպքերում տերմինատարերը բառային իմաստակիր միավորներ են, սակայն չունեն ինքնուրույն գործածություն⁹: Դրանք հայերեն տառադարձելիս ևս գործում են հայերենի ուղղագրական կանոնները.

acro- **-ակրո-**, բարդ բառերում նշանակում է *վերջույթ, արտաքին ծայրին առկա*.

acromegalia - **ակրոմեգալիա**

acroneurosis - **ակրոնևրոզ**

-algisia - **-ալգեզիա**, բարդ բառերում նշանակում է *ցավազգայություն*.

analgesia- **անալգեզիա**

hyperalgisia- **հիպերալգեզիա**

-algia - **-ալգիա**, բարդ բառերում նշանակում է *առանց օրգանական պատճառականության ցավ*.

arthralgia- **արթրալգիա**

glossalgia - **գլոսալգիա**

auto- **-ավտո-**, **աուտո-**, բարդ բառերում նշանակում է *ինքն, ինքնիրեն*.

autogenes - **ավտոգեն**

autoinfection - **աուտոինֆեկցիա**

-ectasia - **-էկտազիա**, բարդ բառերում նշանակում է *խոռոչավոր կամ խողովակավոր օրգանի, պատի կամ սահմանափակ հատվածաշերտի լայնացում, արտացում*.

bronchoectasia- **բրոնխէկտազիա**

phlebectasia- **ֆլեբէկտազիա**

-ectomy - **-էկտոմիա**, բարդ բառերում նշանակում է *ամբողջ օրգանի կտրում, հեռացում*.

nephrectomia- **նեֆրեկտոմիա**

neurectomia- **նևրեկտոմիա**

-genes - **-գեն**, բարդ բառերում նշանակում է *ծնող, սերող, առաջացնող, գոյացնող, կազմող*.

spasmogenes - **սպազմոգեն**

odontogenes – **օդոնտոգեն**

Տերմինաբանության նպատակներից մեկը տերմինների մշակումն ու միօրինականացումն է: Տերմինները՝ որպես նեղ մասնագիտական բառեր,

⁹ Հայոց լեզու, ուսումնական ձեռնարկ, ԵՊԲՀ հրատ., Երևան, 2009, էջ 232-240:

գործածվում են գիտության, տեխնիկայի, արվեստի բոլոր բնագավառներում, որոնց զարգացման և ընդլայնման դեպքում առաջանում են նոր տերմիններ: Դանշանակում է, որ հնարավորինս պետք է հասնել տերմինների միօրինականացման՝ մշտական ուշադրության կենտրոնում պահելով դրանց տառադարձման կանոնները և այդպիսով ապահովելով մասնագիտական տերմինային գրավոր խոսքի անաղարտությունը:

Резюме

Сукиасян Г. В.

Торунян Н. А.

ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ НА АРМЯНСКИЙ ЯЗЫК

Транслитерация в научном терминологии в целом занимает определенное место, для которой необходимо четкие нормативированные правила транслитерации и по необходимости для применения этих правил - осведомленность.

Транслитерация - это написание слов с одного языка с символами из алфавита другого. В идеале это индивидуальная замена по-символу. Сохранение и регулирование правил транслитерации для медицинских терминов является актуальной проблемой современного армянского языка. Транслитерированные термины подчиняются правилам орфографии транслитерированного языка. При транслитерировании иностранных (заимствованных) терминов необходимо руководствоваться орфографическими правилами армянского языка. Знание правил транскрипции необходимо для каждого специалиста в области здравоохранения.

Abstract

Sukiasyan H.V.

Torunyan N.A.

TRANSLITERATION OF FOREIGN MEDICAL TERMS INTO ARMENIAN

Transliteration has its special place in the whole of the scientific terminology, and for transliteration a set of clear rules and profound knowledge on using these rules accurately are necessary. Transliteration is the spelling of words from one language with characters from the alphabet of another. Ideally, it is a one-for-one character-by-character replacement. The preservation and regulation of the transliterating rules for medical terms is a current issue in the modern Armenian language. Transliterated terms obey the spelling rules of the transliterated language. While transliterating foreign (borrowed) terms, it is necessary to be guided by orthographic rules of the Armenian language.

Knowledge on transliteration rules is necessary for every health care professional.